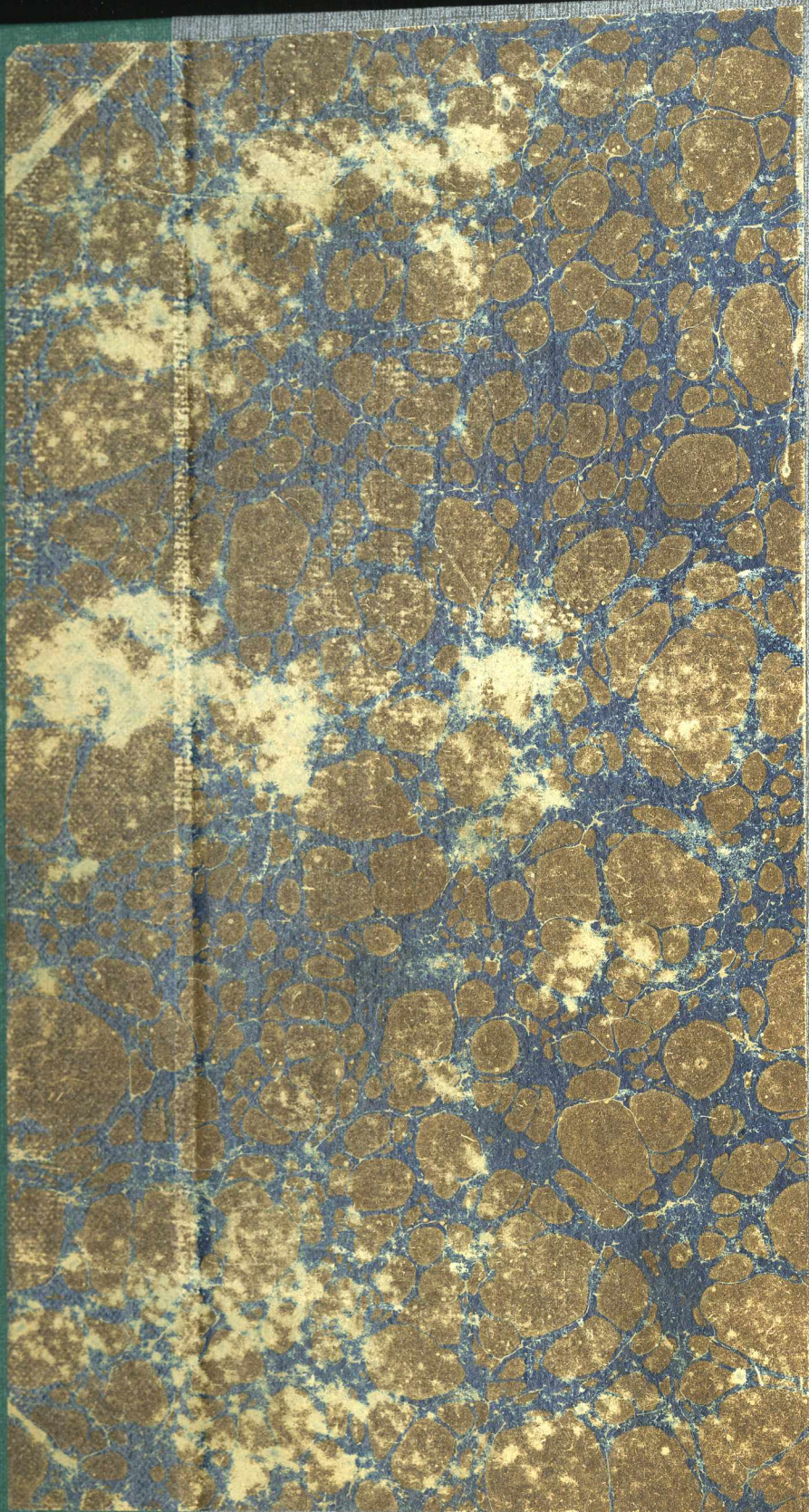

Politikai
Törpíratok.

121.

1774
15
L. Aldor Imre:

421
1048
KÉK KÖNYV

VAGY

A KAPOSVÁRI URADALOM

A

HERCZEG ESZTERHÁZY CATASTROPHA

ELŐTT ÉS UTÁN.

IRTA

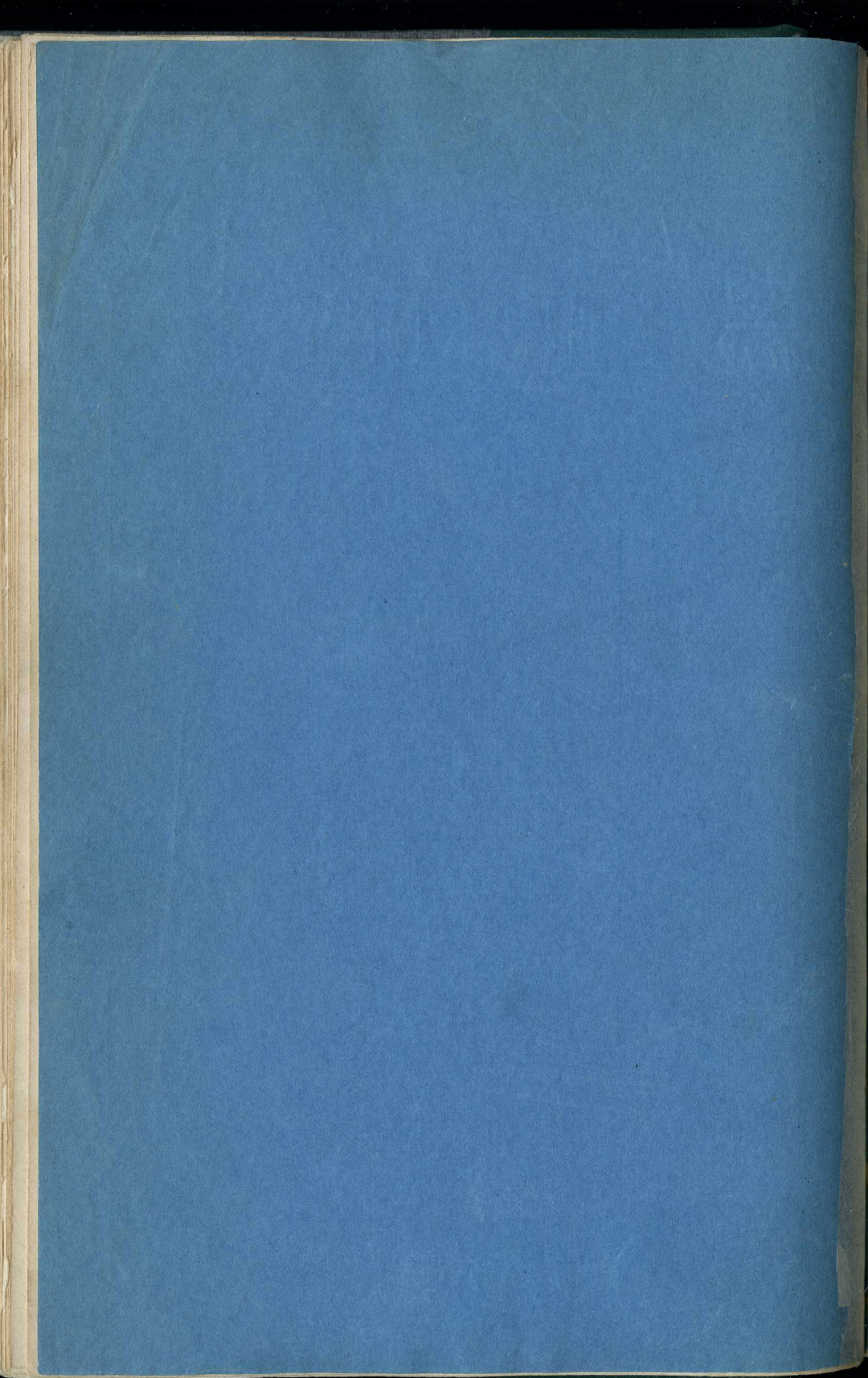
CASSIUS.

Ára 25 kr. o. é.

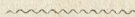
4.
PEST.

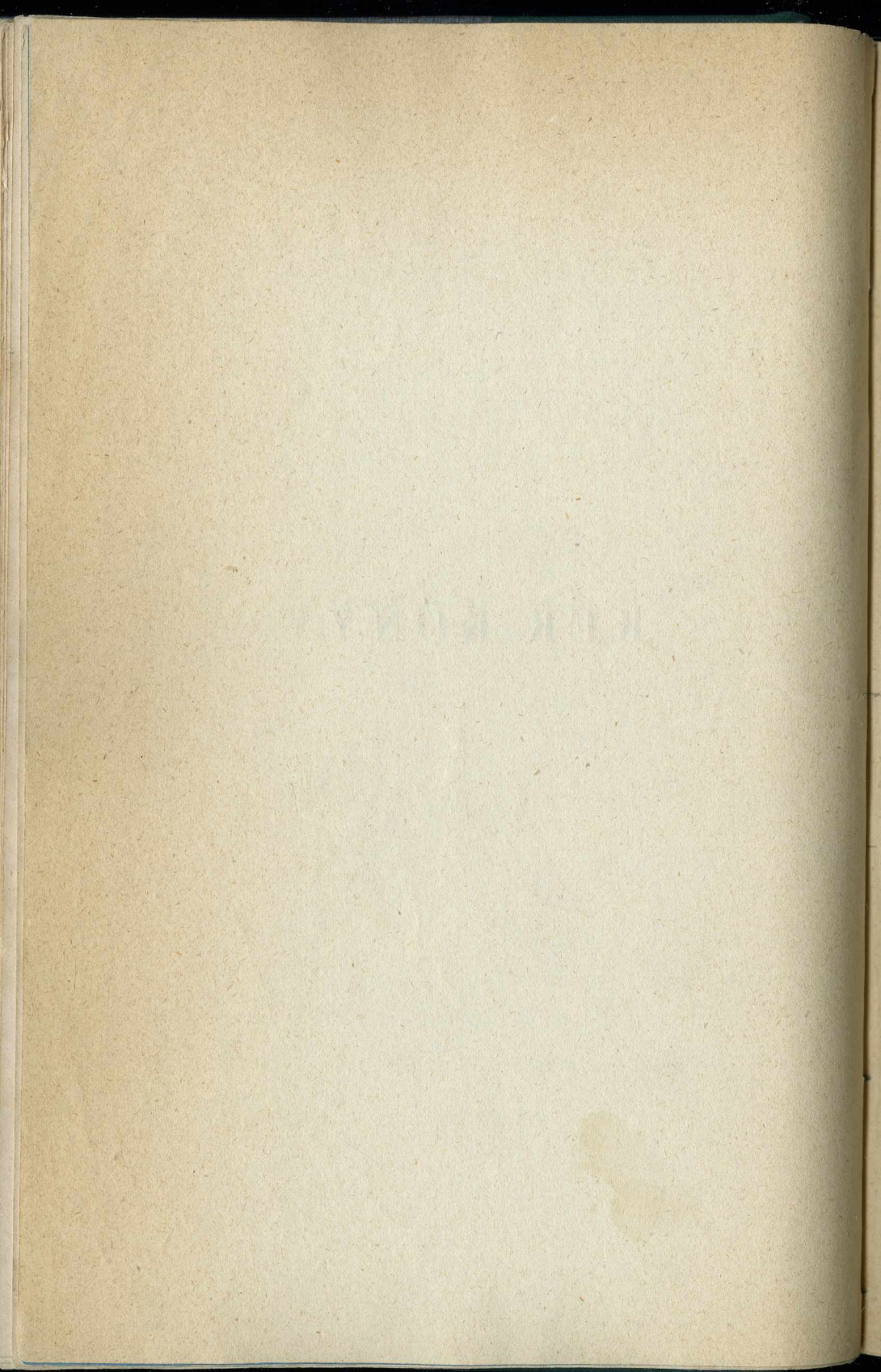
NYOMATOTT HECKENAST GUSZTÁVNÁL.

MDCCLXVI.

KÉK KÖNYV.

KÉK KÖNYV

VAGY

A KAPOSVÁRI URADALOM

A

HERCZEG ESZTERHÁZY CATASTROPHA

ELŐTT ÉS UTÁN.

IRTA

CASSIUS.

[Alkohol Gyure]

PEST.

NYOMATOTT HECKENAST GUSZTÁVNNÁL.

—
MDCCLXVI.

KÉK KÖNYV

A KALORVÁRI BÉLYAGY

ÁLLAMTUDOMÁNYI KÖZMŰVELŐSÉG

DE BALLAGI GÉZA

1881

NYELVTUDOMÁNYI KÖZMŰVELŐSÉG

1881

Hogy állt a kaposvári uradalom 1861 előtt? és hogyan áll most?

I.

Amicus Plato, amicus Cicero,
sed magis amica veritas.

A herczeg Eszterházy-vagyonkezeléséről — a Zichy-féle administratio előtt és óta — annyi a röpirat, hogy nemcsak hazánkat, hanem Európa pénzembereit tartja ébren.

Nemcsak Magyarország, hanem a világ egyik leg-gazdagabb „Grand seigneur“-ének vagyoni állása felett meg-meghuzzák a lélekharangot; aztán Consiliumra hívják egy-egy Palkovichot, hogy gyógyítsa meg a veszélyes bajt!

Semmi közünk e röpiratokhoz.

Hogyan gazdálkodott Zichy gróf?

Hogyan áll a herczegi cassa jelenleg?

Nem czélunk szemrehányásokat tenni azoknak, kik a haute finance művészetével a ráknemű bajt legközelebb előidézék?

De az egyéni közjólét előmozdítása, nemzetgazdászati tekintetéből, subjectiv meggyőződésünket követve, hasonlatot akarunk huzni a múlt és jelen között: hogy állt a kaposvári uradalom 1861 előtt? és hogyan áll most?

Kötelességünk ezt tenni.

Az ember nemcsak magáé, hanem a hazáé is egy-szersmind; s nem egyedül az a hivatása, hogy az Isten szabad levegőjét tétlenül szíja, hasát növeszsze, hanem

saját vagy a rábizott vagyon czélszerű, okszerű és szorgalmas kezelése által, midőn önmagát emelte, hasson a nemzetgazdasági közérdek előmozdítására is.

Elmultak régen azon idők, midőn úgy mérték az embert, a hány fontot nyomott; most azt nézik, mennyit nyom a szellem? mit tett a közjóért?

A civilisált államok anyagi haladása mellett igaz, hogy: *„lábaink alatt reng az anyagi lét alapja, s fájdalmas irigységgel emlékezünk vissza őseink patriarchalis életének gondtalanságára.*

Ez általános mélyen gyökeredző kórállapot nem egyes okoknak, nem muló jelenségeknek eredménye, — annak gyökérszálaít köz- és magánéletünk egy negyedszázad ótai nagy átalakulásában kell keresnünk; s minél számosabb a kedvezőtlen tényező, melynek együttes hatása eredményezé anyagi süllyedésünket, annál általánosabb- és kiterjedettebbnek kell lenni az orvosló működésnek is, annál tetemesebb időt és előkészületet fog igényelni maga a gyökeres orvoslás is.

Avvagy tagadhatjuk-e, hogy a legkisebb gazdasági, vagy iparügyi kérdés is szoros kapcsolatban áll a nagy állami kérdésekkel? A termelés és fogyasztás helyes aránya, melyről a nemzeti test anyagi egészsége függ, karöltve jár a kereskedelmi politika, a közlekedési, pénzügyi, az adózási rendszer, a monopoliumok, az országos befektetések, vagy terhek rendezésével.“

A nemzeti vagyon süllyedését, a százazreknek a megingatott hitel, anyagi megrendülés s egyéb kórjelek feletti jajveszeklését többé nem hallgathatjuk az édes mitsemtevéstől lefáslizva, a patriarchalis henyélés gondtalan légkörében!

Tenni kell kicsinynek, nagynak, gyengének, erősnek egy akarattal, ha azt akarjuk, hogy a gazdaszat, ipar, ke-

reskedelem stb. terén, gözerövel haladó minta-államoktól messze ne maradjunk.

Az élet kötelességeket szab egyesek úgy, mint nemzetek elé, melyeket, ha ezek be nem töltenek rendeltetésök, hivatások s a kor kívánalmai szerint, a történet könyvében ez lesz rólok röviden feljegyezve: „életre nem volt érdemes.“

Hogy egy 38—40,000 holdból álló uradalom, a mintagazdászat elvei szerint kezelve, jól berendezve, fáradhatatlan gond- és szorgalommal művelve, mily lökést adhat az e vidék népszorgalmának, szellemi, anyagi erősbödése, az ipar, kereskedelem fejlődése — s ezek karöltve járása mellett — az országos jólét, nemzetgazdászat fejlődésének, mindenki beláthatja az első pillanatra, ki többet olvasott az a-b-c-nél.

Épen ez okból jajdulunk fel.

A szabad sajtó terén megfenyíteni a restséget, a haszontalan tunyaságot, a slendrián gazdálkodási rendszert; a vagyonkezelés öreit, kik egyedül saját jólétök, anyagi gyarapodásuk mellett, a henyélés párnáin elaludták a herczeg-tulajdonos anyagi előmenetelét! . . . s ezzel karöltve a státus-ökonomiától egyes polgárookra rótt kötelességeket!

Kik az Istentől megáldott gazdag termőerejű földet nem hogy bányázták volna a herczeg jóléte, a nemzeti ipar s közvagyon fejlesztésére, hanem nagyrészt gazt neveltek benne, s elpipázták a drága időt, mely nemcsak angolnak pénz, hanem a világ minden civilisált, a kor szellemével haladni törekvő nemzetének! . . .

Évtizedek lefolyása alatt mi hasznot lehetett volna ez uradalomból teremteni: gond, beruházás, szorgalom a „nulla dies sine linea“ elve mellett — mint már fentebb említök — a helyett, hogy a status cassakint itt is évről évre

csak deficitet láttunk, s a kezelők — *dolce far niente* — puskázni, rákászni jártak.

Igaz, semmi közünk a herczeg ő magassága tárczájához; védő ügyvédje lenni anyagi haladásának; —

de van jogunk az ügyhez hozzászólni nemzetgazdasági szempontból; a vidék népének szellemi, anyagi fejlődése tekintetéből, melyek egyaránt nagy kárt szenvedtek a hanyagság, rossz kezelés s a *haza* javávali mit sem gondolás indolentiája miatt.

Vérünk forrt, midőn láttuk a nagy vagyont, kiterjedt erdőségeket, termékeny lapályokat gondtalanul kezelve; belölők oly parányi jövedelmet merítve; elveszve a herczeg-tulajdonos s a közvagyon számára; a földön fizetett, de az égiek gondviselése alatt! . . .

Az ázsiai lomhaság bizonyos egyéneknél még a 19-ik században sem pezsdült fel, mely a „szellem“ és „tett“ kora, s a helyett, hogy egy-egy levelet adnának azon babékoszoruhoz, melyet az idő nemzetünk halántékára fon, abból inkább egy-egy levelet tépnek ki, s a törzs gyökerén mint haszontalan szű rágódnak . . .

A nagy vagyon egy kézben s az özönvizi avas kezelés, a petrifikált lustaság mellett a szegény, de munkaszerető nép keresethiány miatt állt, lézengett s a fogát piszkálta! . .

Kettős vétek!

Először: nem volt gyarapítva a magán s a közvagyon.

Másodszor: nem adatott munka a népnek, azt dologtalanság, henyélésre szoktatták; ebből pedig csirádtak: a nyomor, mostoha gyermekével: a vagyonbiztonság elleni kihágásokkal.

Adjatok munkát a népnek, és sok rosztól megóvtátok!

Ezen kis bevezetés után, melyet jónak láttunk előrebocsátani, — most lássuk:

Hogy állt a kaposvári uradalom 1861 előtt?

Hol is kezdjük? — — — —

Azt tartjuk, mindegy!

A mere lépsz, elől is ing, hátul is ing alattad a lép. . .

Itt az egyiptomi hét sovány esztendő nem volt ritkaság; husz is volt egymásután, csak hogy nem a természettől, hanem a koronként manipuláló tisztikar tétlenségétől. (Itt egyelőre megjegyeztetni kérjük: hogy a hol a tisztikart említjük, a négy—öt évtized óta felváltva fungáló egyéneket értjük — tisztelet a nemes kivételnek —.)

A más vidékekhez képest egészen megfordult világ volt; a mennyiben itt az emberek voltak kövérek s az évek, vagyis termések soványok!!

Ha Kaposvárott kérdezted a bajt, azt felelték: a directio a hibás, mely megköti a kezeket a gazdálkodásban; nem akar beruházni és semmiből akar teremteni.

Ha Bécsben tudakoztad: fejet csóváltak az üres cassa, széllel bélelt granárjomok, penészes — üres százakósoktól tekintélytelenített, rothadt csántérők felett!

— Lent a baj! — mondák nem egyszer! —

Vizsgálták számtalanszor.

És sem fennt, sem alant nem ment jól!

De egyébiránt hogy is mehetett volna jól olyan felügyelők alatt, kik a gazdaság terén magok sokkal nagyobb vadakat lőttek, mint azon híres dámvad, melyet a tamási vadaskertben egy hercegi vadászat alkalmával N. N. orosz gróf lelőtt.

Egyik ispánságból ugyanis egy zord télen szép jövedelmet mutattak ki — nádból.

A másik év lányha levén, a vízben nem lehetett a nádat kiaratni, s a főszámvevőség difficultásba tette: mért

nincsen ez évben is annyi jövedelem a nádból, mint a multban? Az ispánság megrovandó: „*hogy ezen jól jövedelmező gazdasági termékből minden évben sokat vessenek.*“ A dombovári uradalomba meg egyszer azért küldtek rettenetes dorgatoriumot, hogy mért nincs annyi birkabőr-jövedelem, mint az előtti kimutatásban. (Mintha a szegény birkát is ugy lehetne hivatalosan ölni, mint az idót? ..)

S ezek daczára a baj forrására nem akadhatal hivatalosan; csak ugy „tête à tête“ volt tudva: Wo ist der Hund begraben?

A directio parancsolatot küldött a tiszttartónak (jószágkormányzó); ez a kasznárnak; kasznár az ispánnak; ispán az első irtoknak; ez a hajdunak s mire a pecsétes levél megjárta a sok kezét, akkorra elkopott az irás is, meg a — munka is! ..

De menjünk sorban.

Valamint most, ugy már 1861 előtt is több apróbb gazdaság bérbe volt adva; a bérnökök gazdálkodtak — kivált egy ideig — a mint magok jónak látták s hogy az uradalmi felügyelőnek itt is legyen valami dolga — elnézte!

Olykor kikocsizott, ha épen a „sneffanstand“ arra esett; ha pedig nem, — gondolta magában — ugy is jól művelik azok a földet, a magok jóléteért.

S ez természetesen így is történt.

Az uradalmi felügyelőségnek tehát nem sok gondja volt a külső gazdaságokra, legfeljebb arra, hogy az utóbb szomorú véget ért vasládába a haszonbér rendesen befolyjon; mi meg is történt, mert e gazdaságok többnyire oly egyének kezei közt álltak, kik „Gemachter Herrek“ voltak.

Kifelé nem levén a figyelem igénybe véve, azt várta volna az ember, hogy annál nagyobb gond fordítottatik a belső kezelésre, vagyis azon földekre, melyeket az uradalom maga — piszkált.

Gondot ugyan itt sem sokat láttunk.

Az ugynevezett berek-földek, melyeket az Isten jó kedvében teremtett, s melyek azt szeretnék, ha egyiptomi módra minden évben kétszer-háromszor vetnék, még így is kifogyhatlan termőerővel — s melyek a városhoz oly közel vannak, hogy midőn a tisztartó vizsláját kiáltotta, ez hazafutott a munkásoktól, — legnagyobb részben még ez is pénzért volt kiadva, vagy felében munkáltatott. Pedig a feles termés — mint mondani szokták — csak fele kenyér.

Itt vesztegelt tisztartó, kasznár, számvevő, ispán, egy legio irnok, s a legjobb földje, színe az uradalomnak, felébe, pénzberbe kiadva!

S hogy mivelték!

Egy holdban volt kukoricza; mindjárt mellette mák; ennek szomszédságában burgonya, mohar, köles, bükköny, repce stb., úgy, hogy ha száz holdon végig mentél, vagy messziről vizsgáltad, úgy nézett ki a tábla, mint egy kínai himes köntös.

Semmi gazdászati elv!

Még kevesebb studium!

A ki hogyan felvakarta, a mit belevetett, úgy használta, azt termelte.

Igy lett aztán bő aratás!

Egy kocsin czipeltek feles kölest, ezt beleszorították a pajtáskert egy sarkába, s fele ott rohadt.

A másik koci vitte a burgonyát a 10—12 db. jármas bival teleltetésére, melyek közül 4 db. folyvást vizet hordott lajtban a tisztikar számára.

A mákot felszántották még virágzás előtt. (Ritka ám

a mákvirág, az leginkább csak bent diszlett az urasági házakban.) S vetettek utána mohart, — ez sem diszlett; két-féle vetemény, kétszeres fáradság, és semmi haszon!

A repcze, köles számtalanszor kicsirádzott a petrencékben.

Legbiztosabb termék volt még a kukoricza. Ezt megtermette a föld; meg is növelte; le is szedték, ki is fosztották, haza is hordták — sokszor az Isten ege alá, vagy az egértanyákba, mert az egész urasági belső funduson és gazdaságban góré nem volt!

Burgundit is műveltek; czukorrépát; jobb években egymást érték belőle a kazalok. Ha valamely practikus német erre jön, midőn egyik szeme a répakazalokon legel, a másik bizonyosan a czukorgyárra sandit, azon jó hiszemben: hogy ebből mind czukor lesz, pedig ez nagyrészt a fejősök számára termeltetett és nem pénznek.

A berek-földekben nem ritkán 2—3—4—5 láb mély humus levén, természetes, hogy erősen hajt, s ugyancsak éber gazdát kíván, ki a kapát gyakran és mélyen forgat-tatja, különben felveri az óriás gaz. Tudjuk, a feles emberek nagy része, hogy műveli földjét; félti barmai erejét, sikéren szánt; félti a maga derekát, midőn a kapát le kell vágni, így nem sok a köszönet sem termés, sem munkában. Volt év, midőn a gazba ide lehetett volna a dávodí tilosból hozni a vadakat, melyeket őrszemek nélkül az puská-zott, a ki akart, bizonyos időkben.

S ha az ily gazdálkodási rendszerhez hozzáveszszük az elemi csapásokat is, melyekről ugyan emberi erő nem tehet, de számíthat rá. Például az elöntéseket tavasszal, melyek itt oly gyakoriak. Ezek magok tönkre teszik az év reményeit, hátha még e mellett az ember is hátrahuz s nem előre? . .

De az elöntésben is volt valami haszon. Az uradalmi

puskák egyre puffogtak a szárcsák és vadréczékre, melyek a Balaton vizéről ide huzódtak. Ha siker volt a viz, a tiszturaságok stibliben vadásztak; ha mély, ladikon; melyet — a kényelem kedvéért — a munkától elrendelt urasági cselédek huztak!

Mikor aztán ugy ősz végén körüljártál a majoros kertben, az asztagok helyett (már t. i. a mennyi megillette volna) láttál kék eget. Az óriás granárjom üres osztályaiban Dreischrittet járt a Bécs felől szomorúan füttyörésző éjszaki szél; vagy hogy mégis egészen üres ne legyen a helyiség, baka-bakkancsok és fölöltök hetvenkedtek itt-ott a szegeken és szétszórt ferschlagokban.

Ily körülmények közt — el lehet gondolni — hogy ütött ki a számadás, melyet még a robotos boldog-boldogtalan világban öntött asztalnagyságu papirok vonalai közédiktáltak be szemérmes betűkkel, könyes szemmel, felfelsohajtván: szomorú, csapásteljes év!

Mintha arról tehetne akár az idő, akár Trattner-Károlyi kalendáriuma, hogy valaki hanyattfekve akarja urát szolgálni, kenyerét keresni?! . . .

Bár már fentebb nem helyeseltük, mégis aránylag legbiztosabb s legtöbb jövedelmet adtak a pénzberbe kiadott holdak (1600 □ ölével számítva holdját, — 10—14 forintért adatván ki).

Ha volt termés, szépen befizették a termelők; ha nem volt, akkor is befizették; legfőlebb egy nagy árkus instantiát nyomva a directio markába, hogy, miután az árviz, jég stb. elemi csapások tönkre tették a reménységet, méltóztassék elengedni a bért; a directio pedig nem méltóztott elengedni! . . .

Igy ment a berekföldekbéni gazdálkodás évről évre.

A hol a kincset maga a természet rakta le, csak az aknázás hibázott; olyan gazdag föld, hogy szegény Stájer

Sok helyen egy nyomásos; t. i. ha a tisztartó ráfeküdt a földre, mert különben sohasem szántották.

Más helyen megköszönte a szántó föld, ha kétszer megmutatták neki az urát csak a városban látott szántóvasat. . . .

Trágyázás?

Mirevalók az ég madarai? Ott nem lehet ilyet kívánni, hol az egész uradalomban akkor láttak egy husvéti bárányt (egyetlen egy birka sem volt), midőn megfejtve a gidát, bárányképében bevitték a dirigens tiszthez.

Mindenfelé főbb sulyt fektetnek gazdaságokban az instructióra, a trágyaképzésre, hogy a kicsigázott föld kellő termőerejét visszanyerhesse; hogy a holdaktól adóságra vett pénzekből ne fizessük a roppant adót, hanem teremje az ki maga, a gazda fáradozását is jutalmazván.

S uram Istenem! e gazdaságban hol találtuk meg a minden holdra megkívántató élő fundus instructust? Sehhol!

A mily karban voltak a földdarabok — legalább nagy része — ezelőtt 100 évvel, ugy voltak a közelebbi időben. Mintha a zseliczi agyag is olyan volna, mint a szent történet özvegyasszonyának korsaja, melyből soha ki nem fogy az olaj, a zsir! . . .

Megpróbálták itt-ott először buzával, hogy tán rászedhetik a barázdákat? . . .

Természetesen a madarak és egereken kívül ebből senki sem huzott hasznot.

Aztán jött próba alá a rozs; dombosabb helyeken még ez is olyan vékony volt, mint a városlödi len.

Ezt követte a zab.

No, ez megadott holdankint a jobb években 4—5 keresztet.

Végre a sok időpazarlás, csalódás, költségeskedés után incolatust nyert a hajdina, melynek az a sajátságos természete van, hogy épen ott szeret lenni, a hol a buza nem . . .

A főbb haszon itt sem a herczegé volt, hanem az özek és güzüké, azok lelegelvén, ezek pedig garmadádba hordván a szemeket szerteszt, mintegy figyelmeztetve a kezelőt, hogy kell takarítani?! . . .

Egyébiránt a saját kezelés itt is — majd általában véve — feleslegesnek találhatván, miért, miért nem, nem tudjuk, — 1848 előtt robotosokkal vallattatott a szántóföld, kik a Zselicből sokszor eljártak szántani a Kapos vizén túli pusztákra, 2—3 óra járásra. — 1848 óta pedig a jobb termő földek kiadattak haszonbérbe, és pedig oly olcsón, hogy volt bérlő, ki néhány száz forinttal kezdett gazdálkodni s most legalább 80,000 frt birtokában van. A többi földek 3-, 4- és 5-ödébe adattak ki; a honnét még maig is 3-dos, 4-des és 5-dös földeknek hivatnak; s olyan karba jutottak, hogy most még a hajdinaszemből is kigyóhagyma és tövis terem.

Szükségesnek találjuk itt egy bérleti ügyet — mint curiosumot — már csak azért is felemlíteni, hogy példát adjunk a herczegi tisztség financialis operatiojáról is.

1855-ben a herczegi központi igazgatóság, a kaposvári uradalmi tisztség véleményzése alapján a Marczadó, Enyezd s Ropoli mintegy 4000 holdat tevő erdőségből 780 holdnyi azon résznek, mely tölgy- és fenyőfával benöve, egyedül volt értékes, kiirtását elhatározván, ezt csakhamar Gold és Berger vállalkozóknak 17 évre azon feltétellel adta bérbe, hogy az ezen téren létezett s talán 200,000 frtot megért, de csak 42,000 frtra becsült összes fa a bérlők tulajdonába ment át, azon viszkonkötelezéssel, hogy ezen összeg erejéig

az előirt gazdasági épületeket 5 év alatt előállítani tartoznak, ezen 5 évre azonban bért sem fizetnek, csupán a többi 12 évre köttetvén ki évi 5000 frt bérfizetés.

Az első 5 évi kötelezettséget a bérlők lélekismeretesen teljesítették, a mennyiben bért nem fizettek, s az egész területről a fát eltakarították s ennek árát zsebre rakták, azonban a 42,000 frt ára épületekből mitsem állítottak elő; mindez a kaposvári uradalmi tisztség szemei előtt történt; s midőn a bérlők a 6-ik évhez tartozott 5000 frt bérösszeget sem fizették meg, csak ekkor lépett fel a tisztség, s a bérleti szerződés megsemmisítése iránt a törvényes út is igénybe vétetvén, a bérlet tárgya bírói zár alá helyeztetett; zártartónak a kispfaludi tiszteletes ur kineveztetvén, utóbb a szerződés megszűnte bíróilag is kimondatván, midőn 1861-ben az uradalmat a mostani főbérnök kibérelte, a kérdéses puszta élvezetében kaposvári kömivesmester Mársik Jánost találta minden szerződés nélkül; hogy ez mi uton módon csuszott be a pusztába, azt csak az akkori uradalmi főtisztek tudnák talán megmondani; úgy látszik azonban, hogy jó reménység fejében történt az, mert csakugyan Mársikot fel is terjesztették *nagyon kedvező véleménynyel* a puszta bérlete megnyerésére, azonban a Directio a véleményt elvetette s a bérlet átruházását megtagadta; ennek ellenére mégis az uradalmi tisztség, tudja Isten minő okkal s alapon, ignorálta az általa jó reményben tett bérletbei kiadást; mert azt alig lehet képzelni, hogy a tisztség arról, miszerint a hgi birtokba egy idegen s minden jog nélkül beléült, tudomással nem birt volna, hisz ezt legalább vadászat alkalmával is észrevehette.

Ezen puszta a mostani főbérnöknek, mint urasági allodiatura adatott át, s így jogositva érezte magát, az abban minden jog s czim nélkül talált idegent abból el-

távoztatni, ez azonban perre szolgált alkalmul, s a kérdés eldöntése most váratik a Hétszemélyes táblától.

Az uradalmi tisztség ezen eljárásának eredménye tehát a következőkben foglalható össze:

a) Gold és Berger bérlők birták a herczeg pusztáját 5 évig ingyen; az adót fizette a herczeg! . . .

b) 780 hold térről az összes s talán 200,000 forintot megért fát eltakarították ingyen; detto az adót fizette a herczeg! . . .

c) Mársik kőmivesmester elvitt egy évi termést ingyen; detto az adót fizette a herczeg! . . .

Hat évig turkálták a földeket feles termelők, épület s instructionak hire sem volt.

d) A sine curával előidézett oly pert, mely 4 év óta fárasztja a bíróságokat, de a feleket is.

Olyan volt tehát a volt tisztség financialis operatioja is, mint öconomiája.

— — —

A roboterő is felhasználtatott s minden haszon nélkül.

Mennyivel okosabban használta fel ez erőt abban a korban a szomszédos gr. Fesztetics Antal, ki gazdaságaiban olyan épületeket emeltetett, melyeket bármely első angol gazdász is irigy szemmel nézhet.

S a legnagyobb magyar oligarcha nem tudta volna ezt megtétetni? azon aranyregulán okulva: nincs oly sok, a mi el nem fogy! ? . .

Igenis megtehetné volna, de nem tette, a jelen napok szomorúságára.

Ily kiterjedt vagyonhoz semmi sem hiányzott más, mint beruházás, — s kinek volt ez inkább keze igéjében, mint a herczegnek — s a lelkiismeretességig szorgalmas személyzet; ezekkel csodákat lehetett volna tenni, kivált

az Eldorádó azon korában, midőn az adó és egyéb terheket legfőlebb a kulcslyukon át néztük s a bodzafán is zsemlye termett . . .

Ha külföldre megy, elég 3—400 holdból álló földbirtokon végignézned, hogy a mintagazdászkat minden nemét üdvözöld, megrakva kényelmes uri lakokkal, gazdasági épületekkel; tulajdonosa nagy hasznot nyujtván ugy családja, mint az ipar fejlődésére.

Itt 30—40,000 holdból álló uradalom (elég volna egy tekintélyesebb német herczegségnek) legfőlebb a tért foglalta el a haza földjéből, melyért nem elég volt az ösöknek meghalni, hanem az utódoknak élni is kell tudni rajta . . .

S épen ez a bélyegző!

Ők meg tudtak halni érte, s mi még élni sem tudunk rajta! . . .

A fentebbiekből nap-tisztán látjuk, mikép sem az uradalom, majd központján fekvő székváros közelében, sem a távolabb eső szántóföldekből az a haszon nem mérítettett, melyet az önfenntartási kötelesség ép ugy parancsol, mint a hazaszeretet.

Fennt és alant tultették magukat a gondokon.

Heroicus curával nem nyultak a herczegnek, a dynastia s a nemzet irányában egyformán megóvandó érdekeihez.

S mintha Isten csapása lett volna az egész ügyön, — fennt nem látták, hogy alant keveset tesznek, alant meg bizonyosan látták, hogy fennt nem látnak! . . .

1861-ben, midőn a már világhirű oct. 20-iki diploma langyos szellője kaczerkódva csapkodá a valódi ügy, mint a galagonyabokrok árnyában nőtt süheder politikusok halántékát, — egy angol jött le hozzám Pestről néhány napra, ki épen ez időszakban Erdélyország és hazánkat utazta be, ezeknek népszokásait tanulmányozván.

Az angol alsóház egyik kitünő tagjának testvére levén — a legszélsőbb fokig különcz — mint többnyire minden angol — de e mellett szép ész és nagy tapasztalatok birtokában, — természetes, hogy majdnem nyakig fűröszöttem angolomat az élvezetben, már t. i. olyanokban, minőket egy magamszörű falusi gazda nyujthat.

Midőn egyik paripámat megmutattam neki, önkénytelenül felkiáltott amolyan angolos büszkeséggel: mi ez azon szép állathoz, melyet egy időben a nagyhirű magyar főúr londoni követsége alatt lepisztolyozott egy perc szeszélyéből?

A herczeg szóba jövéen, igen természetes, hogy uradalmi is beszédünk tárgyai lettek; s szívélyesen kért angolom, hogy mutatnám meg neki a kaposvári uradalmat, jegyezgetni akarván uti naplója számára.

Bármi összeköttetésből sem, de nemzeti szégyen fogá el arczomat e szavak kiejtésére, előre látván a pusztaságot, a „sok semmit“ — a mit itt találunk.

Igy is lett!

— Hol vannak a gazdasági épületek, — kérdé idegen vendégem — egyik legtermékenyebb talaju gazdaságban járván?

— A téglakemenczében s az erdőkben, felelém lesütött szemmel; azok itt nem találhatók.

— Hát a ménések? a selymes juhok, melyek az angol piacon nem egyszer világhirt keltettek s a rambuletti nyáját is megszegyeníték hébe-hóba. Oh, a magyar gyapjunálunk nagy hirben áll.

Itt birkatartásra nem gondolnak; az ezer és ezer holdas legelőket legfeljebb vadak legelik.

Az angol fejét csóválta, én meg egy puczokturásba szurva botomat, melyek elteritetlenül lepték el a réteket, — rátámaszkodtam, s gondnak eresztve biczegetém fejemet.

A szégyen paprikává gyulasztá arczomat.

— Sertvésnyáj? gyárok? cséplőgépek? — kérdő szemmel rám tekint.

— Semmi, uram! semmi! Itt a jég szokott csépelni, ha ugyan van mit, a gyár egy-egy szomjan haló vizes-malom, s a mangaliczák bent hiztak mindig az urasági házakban!

A különben hideg arcz mosolyokban gyűrődött, s hogy a tiszta lapon mégis valamit vigyen magával, egy gémes kutat rajzolt rá, melynek iszalagon tartott, légben hintázó vedrét legfeljebb egy fáradt varju használta pihenőhelyül. Eszembe jutott az a kép, melyet Petőfi „Pusztán“ czimü verséhez rajzoltak. Nagy gémes kut, s köröskörül — semmi.

Az angolt inasom belehentergetvén plaidjébe, feldobta magát négyes fogatomra, oly ironikus mosolylyal, mely élesebb volt bármely damask kardnál.

Hazamentünk a félnyers beafstekre, melyet Hertelendyféle badacsonyival locsolgatánk, s azon tapasztalással, hogy bizony sok embert tart ez a szegény föld, mely koponyájánál fogva ugyan könnyü, de mégis nehezen.

Ezen kitérést csak azért tettem, hogy az öntudat rapier-szurásokkal instigálja a henyéket szorgalomra, megdölvén: mi hirrel térnek hazájokba az ilyféle utazók, kik otthon, sok elvadult levelező és bokros utazó referádája után, aranszínben hordják nevünket!...

A rétek.

A jó gazdának ez a szemefénye, tudván azt, hogy ha szénája nem terem, akkor vége az élő fundus instructusnak; s ha ennek vége, akkor vége a buza, rozs stb. termésnek; szóval az egész jövedelemnek.

Mit miveltek itt a rétekkal?

Semmit!

A boldog időkben robotos kézzel vájt árkokat régen beiszapolta az eső és a hegyekről leszakadt futó ár. Tehát a víz szabadon hömpölygött socialistikus non chalance-al, s vitt gatz, füvet, tuskót, rendet magával.

Az árviz maga volt a kaszáló, gyűjtő és behordó egyszersmind.

A vakandturások, a táblabirói aranykor patriarchalis gazdászati systemája szerint tenyésztettek. Boldog volt az a vakand, mely a kaposvári uradalomba bevehette magát, itt egész életén át szabadon működhetett.

Tárt is mindaddig, míg a tisztikar alól is ki nem turta a földet...

Hogy a lapályokon csatornákat, árkokat vezettek volna, ez a főbb ritkaságok közé tartozott. Bizonyos helyeket úgy megült a víz, hogy még kánikulában is békavár volt. Felverte a sás, nád, berekfa, fűz, zombék.

Ezek aztán teremtek elég buján, a nélkül hogy irtották volna. Télen meglakta a farkas, nyáron a róka.

Minek is kellett volna ide nagy gond?

Élő fundus instructust, a roppant térség arányához képest, alig láthattál. Tehát nem is volt, mi a szénát felémésztette volna; kivevén azon mennyiséget, mely a tiszteknek conventioban járt.

Azért kaszáltak felében; Isten nevében; néhol pedig úgy felkamaszodott a fű, hogy még a bogácskórót könnyen örlő bivalfog is elvásott bele!

S valamint Amerikában bizonyos öserdők soha sem láttak fejszecsapást, itt ép úgy a fű kaszapengést.

A rétek rendszeres cultiválása, csatornázása mellett,

mily nagy mennyiségű széna lett volna termelhető? Ezzel mennyi juh kitartható? s ezekből mennyi gyapju eladható? De se pénz! se posztó! ...

Allodialis szőlők.

Két nagy allodialis szőlőt műveltek; 1848. előtt nagy részt robottal, azután pedig úgy, a hogy lehetett!

Egy volt az ugynevezett Ivánfán, Kaposvár tőszomszédságában; körülbelül 8—10 holdból álló. Midőn összesen évek alatt néhány ezer robotot ráerőszakoltak a még Noé vesszejéből plántált tőkékre, s tudja a herczeg családja — hány forintot, — annyira kiművelték, hogy az utolsó napokban úgy kiabálták egymást unalmokban a mohában telhetetlen szőlőtők, s eladták örök de potom áron akkor, midőn már — sörgyepipaszárt termett bor helyett.

A másik allodialis szőlőt midőn tavaszkor megmetszik, óraszámra sirnak a sebhelyek, még mindig a régi munka sanyaruságait siratván.

Ez a szőlő kitünő fekvésénél fogva arra volt hivatva, hogy borával a vidék s a megye nevét emelje s ezt is annyira kimunkálták, termett is, nem is.

Mindegy! — gondolták magokban az illetők — csak annyi teremjen, a mennyit télre felkötözünk.

Ennyi termett is!

Volt azért bor, ha az allodialis tőkék nem csepegtek is. Hordtak eleget a dézmások, melyek az urasági penészes csántérokra pihentek a napszámosok, téglavetők számára.

Olykor neki-neki eresztették pénzért is. Nem mondhatnám, hogy valami nagy jövedelem mellett, hanem ebből legalább cseppent, ha nem csurrant ...

Ez adott egy kis jövedelmet, s ezt is más kaparta!!

Hanem azért jó napok jártak Kaposvárott; a sovány szüret soha sem okozott szomoruságot és borszükséget a privát asztalokon.

Itt lent ittak s a bécsiek feje szédült!

Hugenottai hűséget fizettek, s a fizetett „szent heverd el“ va banque-ot játszott! . . .

Mintha 365 napon át egyedül a hasat kellett volna tölteni s nem egyszersmind a kiszabott érdeket is szolgálni?

„Az ember nem csak egyszerűen has, gyomor és tagokból áll, nem csak egy gyűrű a lánczon, hanem valami csudálatos vegyülete az ellentéteknek, tevékeny munkás a mindenség két sarkpontjának egymáshoz közelítésében.

Egy részen van az elemi rend, a fővényszem s a gránitsziklák, erdők, mezők, folyók és tengerek; más részen a gondolat a szellem, mely összesíti és szétboncsolja a természetet, s mind ez szorosán egymás mellett: Isten és ördög; értelem és anyag; király és összeesküvő; gyógyszer és láz nyugodtan állnak az ember szemé előtt.“

Sporadicus kór jobbra, balra!

Melyet látva: mori possum, sed tacere non possum.

Erdőkezelés.

A herczegi kezelés alatt körül belől 20,000 hold erdőség volt.

Erdőből mindenesetre akkora terrain, mekkorát egy-egy gazdaságban nem sok vidéken látunk.

Kincse a megyének! Kincse a jövőnek!

Nem mondhatjuk, hogy ez időben is a faeladással valami nagyban elmaradtak volna.

Vágták, vágták, és pedig minden turnus nélkül, és — többször, mint nem — ott, hol az erdészek magok kimutatták.

Ezen irtást még megkoronázta a directio azzal, hogy legközelebb a vasutépítéseknel az erdőségekben minden tölgyfát eladott, kipusztított s ennek daczára még az ígért mennyiséget sem állithatta ki. Most ha építeni akarsz, más urodalmakból kell épületfát venni.

Nem vagyunk mi az erdőirtásnak ellensége, kivált ott, hol a százados tölgyek, cserfák önmagoktól összeomlván, ott hevernek a rengetegekben, elveszve a rendes használat s üzlet számára, — de rendes évi turnusban történjék az, s ha vágtaal, ültess is.

Nem hiszem, hogy az uradalom a sok fapusztítás után összesen 500 holdat ültetett volna?

Pedig ha csak vágunk, és soha nem ültetünk, akkor innen-onnan mi is aligha oda nem jutunk, hogy: hozz egy kis marha-sz . . ., hadd főzzek apádnak . . .

Igenis fogyaszszuk az erdőt, de minden szorgalommal ültessük is a különben haszontalan oldalakat, hegyhátaikat, vizmosásokat, melyeknek egyéb hasznát ugy sem veszszük, mint hogy rájok nézünk, fizetjük rólok az adót, s e gondolatra elönt az epe.

Bár a megyében szerte ezt követnék ott, hol tüzzelvassal neki estek az irtásnak. Így a jelen kívánalma is ki lenne elégitve önhasználat s üzleti tekintetben s a jövő is megmentve.

Ha a Zseliczben az önmagoktól leroskadt fákat összedtétk volna időnként, ebből magából egy Wertheimot lehetne megtölteni, midön így elvesztek minden haszon nélkül, s a mélyedésekben, a hegyoldalakban, árkokban most is annyi s oly óriás dölt fák hevernek, melyeket a vihar, vagy az életidő tövéből kicsavart; hogy sok szegény

családnak adnának melegeket, s egyik vagy másik jótékony intézetünket meg lehetne árával menteni a jövő nemzedék számára.

1861. előtt, mint már fentebb említők, a kaposvári uradalomban mintegy 20,000 hold erdő volt 1600 □ öllel számítva, s miután a hercegi ház erdei kezelésére forst-rath, forstmeister, waldmeisterek ügyeltek fel, azt kellene természetesen hinni, hogy azon erdőmennyiség legalább is száz éves vágási turnusokba beosztva kezeltetett s így azon területen 1861-ben 200 hold egy éves, 200 hold két-éves, 200 hold hároméves s így tovább, s ekkint 30 évesen alul 6000 hold fiatal erdők léteztek, azonban sajnos, hogy ez közel sem állt úgy, mert az összes 20,000 hold erdei területen 500 hold sem létezett, mely 30 évnél fiatalabb lett volna; s ez is minden rendes beosztás mellőzésével, az öregség s viharok által ledöntött fák ezrei ugyan az erdőben rothattak el, — az értékes tölgy és fenyő, ugy egyéb ugynevezett szerszámfák azonban nagy szorgalommal, idő- s térválogatás nélkül árusítottak el, s a mely erdőségben még csak 20 év előtt is tölgymakk termőszendőben 16,000 darab sertést makkoltak, s a gubacsot ezer mázsánként szedték, azon erdőket a sertés most ventre terre futja át, ha belé téved, a gubacs-szedő zsidó pedig mérföldről már elkerüli, épületfa még az uradalmi szükségletre sem kerül; — egyedüli hasznót most csak a bükkmakk nyujthat ez azonban bebizonyult tapasztalás s köztudomás szerint csak minden hét évben egyszer szokott diszteni. Az 1861. évben bekövetkezett bérlettel ugy látszik az erdőkről nem feledkeztek meg, ugyanis a földmivelésre alkalmas téreken irtások tétele engedtetett meg, másrésről azonban mintegy 800 hold föld, mely eddig csak a hajdinát termette meg minden második évben, s az erdők közti fekvésénél fogva ezek

kiegészítésére előnyös, a bérlő erdei mivélés alá vétetni s legértékesebb faflántákkal beültetni kötelees; az erdők továbbá száz éves s negyvenéves turnusokba a herczegi igazgatóság által beosztatván, a bérlő a minden évre eső turnust levágni jogosítva, de azon tért egyszersmind ugyan azon évben erdei mivélés alá venni kötelezve vagy, a herczegi erdei felügyelő ellenörködése mellett.

Elveszett vagy, itt is; kár itt is, melyet haszonra lehetett volna fordítani.

Cseppekből lesz a tenger . . . fillérekéből a forint és százazrek. Ki a fillért meg nem becsüli, nem érdemes rá, hogy százazokhoz jusson.

Ez aránylag épen ugy van kis birtokoknál, mint az uradalmakban, mint az államgazdászban.

Egyszerű tan ez! felfogásához nem kell Hégel-philosophia s mégis oly kevesen fogják fel, még kevesebben követik — fájdalom!!

E roppant erdőségeket a szaktan elvei szerint cultiválva, évi turnusokban vágva, mily óriás hasznot hozott volna a konyhára, kivált ott, hol hire sincs az uradalomban a használható kőszénnek, s az erdőségek tövében egy szék-város áll?! . . .

Hány embernek lehetett volna kenyeret adni favágással, kik a herczegcsalád anyagi érdeke előmozdításán munkáltak volna? Gyárat állítani, hogy a katlanokban a fa értékesítendő lett legyen.

Gyárat?

Erre azt mondják az illetők: mi haszna, ha kivitel nincs, s a külfölddel nem állhatjuk ki a concurrentiát? Haszontalan pénz- és időpazarlás!

De legalább egy gözmalom, mely a száraz nyarakban a még szárazabb kotyogó s nem kotyogó vizesmalmokat pótolta volna, midőn a szegény népnek ugy, mint a szék-

város és vidéke birtokos osztályának a drávai malmokra kellett örölni járni, a legnagyobb munkaidőben?? — Az Istenért, egy gőzmalmot?! . . .

Erre aztán már csakugyan nincsen mentség!

A mit megmutat azon körülmény, hogy az idő s emberek követelményeit megértve, legközelebb magánosok állítottak egy gőzmalmot, kiknek a fát a hercegi erdőségekből kell venni.

Kik mindent úgy vesznek hozzá, azok építettek, s kijönnek; s a kinek — úgy szólván — mindene meg volt hozzá, — az nem épített! . . .

Hja uraim! ha mindenütt azt várjuk, hogy a sült galamb szánkba repül . . . s a nehéz napokban is visszaálmodjuk magunkat azon tejjel-mézzel folyó időbe, midőn pujkamérges kalpagban — egyéb dolgunk nem levén — robotosokkal fogattuk a grundlit és csikot, — — — akkor bizonyos tekintetben megérdemeljük sorsunkat . . . hogy nincs zsebünkben, midőn lehetne! s a való mellett is hitelt veszelve, az uzsorások ajtaján kopogtatunk, a küszöbön belépve, a tekintélyt, rangot kinthagyva! . . .

Épületek.

Azt hiszi a t. közönség, hogy itt e sorok írójának nagy lélekzetet kell venni; hogy egy szuszszal nem képes leírni azon rengeteg épületeket, melyek egy ily nagyszerű, s országunk leggazdagabb főúrnak uradalmát valóban megilletik!?

Csalódik, ki ilyet hisz!

A Fesztetics-családok uradalmait diszitő óriás, szép és szélszerű építkezésekre alig találunk az egész gazdaságban.

Egyik baj a másiknak szülőanyja!

A mulasztások láncszemként kapaszkodnak egymásba s egyesülten képezik azon zavart, melynek jelenleg a hercegi házban vagyunk tanui.

Élő fundus instructus — mint már fentebb megjegyeztük — kevés levén, épület sem kellett.

Minek az épület, ha nincs mit alája s belehordani? — mondják a volt kezelők — s ebben igazok van.

Azért keveset is építettek, már t. i. uradalmi erővel; a bérlők magok felsőbb jóváhagyás mellett a mi épületeket emeltek, beszámították időnkint a haszonbérbe.

A legtermékenyebb, legszebb külső gazdaságok pusztán; voltak olyan helyek, hol egy árva kunyhó nem volt, mely alá záporosó alkalmával a csösz meghuzta volna magát.

Szénát, eleséget allodialis erővel a mit termeltek is, ha tetszett a felhőknek, megmosták, ha nem, az a magas tulajdonos szerencséje volt.

Itt-ott a mit építettek is, egészen lányágra volt emelve! s horrendum dictu — többnyire zsuppra! zsuppra itt, hol — mint mondtuk — a fa ledöltében rothadt el, nem hogy tégl- és cserépegetésre használtatott volna!

Olyan szalmás pajtákat, félszereket csináltattak, hogy ha egy vastag felhő jött északról, már előre reszkettek, s az építömester — hogy hitelét ne veszítse — nagy viharban hátával támogatta; a dirigens tiszt pedig — összetett kezekkel!

Még a székváros kellő közepén néhány bérház is; cselédházak, pajták, istállók pedig mind szalmával fedve, nagyrészt tömés-falakra. Egy nagy pajta plane a sétatér közelében, olyan állapotban, hogy szarufái aratás idejében a toponári tarlóról kiabálták a zsuppot! . . .

Igaz, hogy égettek téglát, cserepet is úgy eladásra, mint magán használatra, de mi volt ez a kellékekhez ké-

pest? játék és semmi más! Megadták a módját s ennyi elég! . . .

Bérházak, melyek a közönség figyelmét is nagy mértékben magokra vonták, kényelem tekintetében, minő a nagy fogadó is, meghagyva ugy, a mint kezdetben építve volt; semmi renoválás, a korráli haladás! Akkora félszer, hogy 6—7 kocsi megtöltötte, a többi vendégé kint ázott az udvaron; az istállóban pedig alig annyi lóra hely, mennyit egy falusi korcsmáé befogadni képes.

A serházban meg-megpróbálták a löre-csinálást, s megint abban hagyták, s így a közönség előtt mi hitellel sem bírt már. Mióta pedig a kőbányai serház, ugy a balatonparti vasut elkészültek, hogy máshonnét is lehet jó sert szállítani (azaz: jót csakis máshonnét), azóta egészen hasra esett. Mintha nem lehetne itt is hasonló jószágú s minőségű sert készítettetni, versenyezni: csak pénz, készület és ember kell hozzá?

A versenytéren nem visszalépni, hanem minden erővel előretörni; ez az élet jele s a hitel egyik föltétele.

Tehát nagyon kevés építkezés; még a megvoltak renoválása, tatarozása is csak ugy immel-ámmal téve.

S ez nagy baj!

Egy gazdaságot mindig abból itélünk meg: hogy van instruálva? beépítve? A hol csak pusztaságot látunk, elhagyatottságot, romlást, foltozást, hátramaradást, versenytőli iszonyt, lézengés, naplopás, csököny s a haladást gátló több ilyenemü kórjeleket, — ott bizton elmondhatjuk: rosszul állnak az actiák!

Csak egy intés hibázott felülről, s a jóakarát alant, hogy a lefolyt évtizedek alatt solid épületekkel halmozzák el e nagy jövőjü gazdaságot, hol milliószámra égethető a téglá és cserépszindely, pedig potom árért, mert:

Fa, quantum satis!

Föld hozzá kitünő!

Munkáskéz? számtalan, mely lesi a dolgot, s hálát ad az Istennek, hogy napi kenyerét megkeresheti, midőn különben éhesen pizkálja fogát naphosszat!

Mi hibázott hát még?

Az akarat!!

Élő fundus instructus.

No, itt bámulj t. közönség!

Nem mindennapi dolgot fogsz hallani.

Nemzetgazdászok, ti korunk anyagi haladásának történetirői talpra!

Korizmics, Benkő, Morócz, Lónyay, Papszt, Farkas Mihály, Girókuti, — hallgassatok és bámuljatok.

Vegyetek kezetekbe irónt és jegyezzetek a jövő számára; de csak irónnal jegyezzetek, s ne érczlapba véssetek, nehogy a hálás jövő nemzedék, ha olvasni kezd, hangos kaczajra fakadjon.

Átadatott pedig az izraelita bérlő Freystädtler Antalnak összesen az egész uradalomból:

30 darab bival

10 „ ökör

6 „ igás ló.

Risum teneatis amici!

Ezek voltak a hercegi gazdaság hátramoszditói!“

Egy adótól, váltóktól, elemi csapásoktól agyonnyomott s megdicsőült százholdas gazda többet hagy maga után...

Tehát 30 bival, 10 ökör és 6 igás ló siratták meg és bucsuztak el az uradalom kormányzó tisztétől.

Az utóbbi évtizedek alatti tisztikar.

Tessék mindenekelőtt kalapot emelni!

Mert ilyen szörzsöny népet (tisztelet a pár kivételnek) nem minden uradalomban találtak, mint ezek voltak.

Mindig ébren, talpon voltak ezek; izzadtak (a tűz mellett). Fáradtak (a vadászaton). Verejtéket hullattak (a tarokkban). Küzdöttek (a poharak mellett) s áztak-fáztak (a szárcsa- és réczeleseken).

A tisztikar élén mindig egy-egy tiszttartó állt. Korlátlan ur mindenben és mindenek felett.

S ezek — némi kivétellel — abban különböztek a többi tiszttartóktól, hogy ezeknek fejére, azoknak pedig — hasára sütött az Isten napja.

Az övük volt a hercegi emeletes ház egészen, rossz padlózatával, repedezett ablakaival, korhadttetőjével, tömött és üres szobáival, melyeket kényök-kedvök szerint használtak, kivéve pár szobát, melyek a hg. teljhatalmazottja, vagy olykor érkező vendégek számára voltak fenntartva.

Napiteendőik:

Korán reggel tajtpipa.

Valamivel később jó anyási szlivovicza.

Ezután csupa unalomból megnézték a cancelláriát, az irnokok hogy vágják a tollat fénymázos bakancsokban; néha betekintettek a számvevőhivatalba is.

Tavaszzsal volt legtöbb dolguk:

Lesték a kertben: hajt-e a spárga?

Jön-e egy csendes permeteg, hogy estére másfél óra járásra sneffánstandra lehessen menni, urasági lovakon?

Ha eső esett, kimentek. Ha nem esett, akkor — szinte kimentek!

Oly passzióval üzték a vadászatot az év minden szakában, hogy ha egy rókát vagy őzet lőhettek, nem adták egy boglya előszénáért.

S ezalatt kint hasra feküdt a napszámos (ha ugyan volt); napba hortyogott az öreg béres; ázott a rend; megunta magát a mezőn a kepe . . .

Midőn más gazda inget váltott, ugy izzadt, — ezek többnyire bent hűseltek a jó szellős szobákban.

Ha bent megunták magukat, akkor — stentor-hangon felkiáltottak: Hajdu, pipát!

Mint egy született nagy ur, nem, à la Küprizli basa, kiültek a trottoir előtti padra, s óra számra ott csibukoztak.

Az urasági hajdu folyvást mellettök állt levett kalappal, hogy mikor méltóztatnak újra, vagy más pipát tölteni?

Ezen tisztartóknak legalább is volt 3 ft. fizetésök egy napra (ennyire felment a conventióval együtt); a hajdunak meg 50 krja; így naponkint negyedfél forintot pipáztak el ketten a készből, nem is számítva a kárt, mit a dolog utáni nem látással okoztak.

S ez nem egy nap volt így! hanem ritka nap volt, hogy így nem volt.

Azon hónapokban, melyek neveiben *r* nincs, még két-tőzvetve láttad a padoni dőzsölést, mert ekkor a pipa mellett azt is vigyázták, nem hoz-e valaki rákot a városba? Az uradalmi *Rákok* végetlenül szeretvén a vízi rákot.

Aztán kopó, majd vizsláikat dreszirozták, lábaikat lóggázták; megnézték az üres gránárjomot s hogyan forgatják a hatfontos pecsenyét a konyhában?!

És a többiek a tisztikarban?

Dolgoztak, ki mit tehetett; s ha nem dolgozhattak, nem ök voltak okai, hogy kevés volt a munka és sok a fizetés (a munkához képest).

Ily visszás felügyelet, ennyi tétlenség (tisztelet mindig az érdemes kivételnek) s könnyü élet mellett történhetett aztán, hogy:

Midőn esett, épen akkor kezdtek gyűjteni.

Midőn legforróbb nap volt, akkor kaszáltak.

Juniusban szedték a hernyófészket.

Akkor fedték a tetőt, midőn már másnap ledőlt a pajta vagy félszer.

Az épületeken a sebet úgy gyógyították, hogy bevakolták.

Midőn más nyomtatott, akkor arattak.

Hajtás után metszették a szőlőt.

Szériuskert körül az egész belsőséget a basaság s tisztikar egy része birta.

Aratásban ástak kutat, pinczét; igazgatták a gyepüket; s tavasszal, ősszel — nem levén sok vetnivaló — füttyörésztek!

S hogy még a bérbe adás után se legyen ment a f. m. herczeg a csapásoktól, egy magán házban, éjszaka, kirabolják az uradalmi kasszát, nagy zivatar alkalmával; magát a pénznek kezelőjét az istentelen, dühös rablók homlokán megkarczolván! . . .

Akkor is rátörtek, megrabolták az uradalmi kasszát, midőn alig volt pénz benne. Jó, hogy sok nem volt benne!

— — — — —
Igy állt a kaposvári uradalom 1861 előtt.

Lehet, hogy az apró részletekben nem egészen hiven értesítettek a távolból; hogy tán itt-ott hibáztam, — de a főbb, a mestervonások igazak.

Hogy a nagy uradalom hanyagul kezeltetett, minden biztos, nagy, — az ekkora földterületet megillető jövedelem nélkül. —

Ez igaz!

Hogy sokan nem nyerték benne azt a kereseti forrást, mit különben.

Ez is igaz!

S hogy ezek folytán a nemzetgazdászati, ipar, kereskedelem, szinte igen sokat vesztek a hg. tulajdonos után.

Ez meg legigazabb!

S én csak ezt akartam kimutatni.

„Termelni s fogyasztani — a nemzetgazdaság két fő momentuma“ — mondja Eötvös lapja.

Hogy áll a kaposvári uradalom most?

II.

Midőn a főméltóságú herczeg magyarországi uradalmait kezdték bérbe adni, — egyszer csak megjelenik Kaposvárott egy magas, fekete zsidó, s azt mondja: *én vagyok a kaposvári uradalom főbérnöke.*

Mindenkinek táltva maradt szeme, szája.

Vaj' ki ő s merre volt hazája?!

Senki sem tudta; senki sem ismerte, vagy legalább kevesen.

A székváros bámult; az uradalmi tisztikar pedig — ájult! . . .

A vállalkozási szellem kilátszott az arcából: merni, kockáztatni!

Eleget súgtak-búgtak: ezt magyar ember is megtehetette volna (mert legfőbb szerencsétlensége az a bérlőnek, hogy zsidó). Zsidó jön ide az ember nyakára; ez még is scandalum, s több ilyféléket.

Természetes, hogy magyar ember is megtehetette volna! Meg bizony!

Csakhogy míg a magyar emberek közül sokan gondolkodnak, addig más cselekszik.

Míg közülük egynémelyek meggondolnak valamit, más már véghezvitte.

Még N. és N. hajnalban hortyog, más már fárad s legalább is annyit szerzett, mint mennyit az napon sokan elköltenek.

Míg más korán kell és későn fekszik, addig mi későn kelünk és korán fekszünk.

Más takarékos, szorgalmas, előrelátó, míg hány magyar ember van, ki a számára megtakarítottat is elkölte, szorgalom és előrelátás nélkül.

Tehát a magas, fekete zsidó itt van, s pedig számtalan rozsz oldallal.

Sem templom, sem kávéház, sem színház, sem társaságba soha nem megy; elkülönözten él a társadalomtól.

Rettenetes szigorral!

Egyre-másra bocsátja el uradalmi tisztjeit, kik az ő gazdálkodási rendszeréhez nem akarnak alkalmazkodni.

Magának és üzletének él!

Mintha önkörén kívül nem is volna világ, melynek törvényei bizonyos tekintetben mindenkire kötelezők.

Ha valahova meginvitálad jeggyel, — a jegyet megveszi, de nem megy!

A sebekre ad flastromot, de meg nem indul, habár — rákfene legyen is a baj.

Tökéletes jég-ember!..

De egyébiránt az emberrel semmi közünk.

Nem ismerjük a jámbort közelebbről s eltekintve személyétől, az alább irtakat saját tapasztalásunk után merítettük, ki akarván mutatni azt:

Magán és nemzetgazdászati szempontból többet nyom-e a kaposvári uradalom most, mint nyomott 1861 előtt?

A vidék lakosságának több kereseti forrása van-e jelenleg, mint volt a régi kezelés alatt?

Szóval: többet termelnek, fogyasztanak-e, mint a boldog — boldogtalan emlékü multban?

Midőn nem egyedül emberek, hanem tények, számok a tanuk, — nagyon könnyü e feladatot megfejteni.

De csak végig kell tekintened az uradalmon s azonnal meggyőződöl róla: hogy egészen más élet; gazdálkodási rendszer; sürgés — forgás jobbra, balra; beruházás, építés, mesteremberek foglalkozása; gépészek, napszámosok munkazaja; gépek moraja, füttyölése; csordák, nyájak stb. minden máskép köszönt! mindent máskép látsz!

Nézzünk kissé körül!

Kaposvár.

A város alatt levő, már fenntebb említett berek-földek, majd egészen belerővel műveltetnek.

S hogy a rájuk fordított munka ép oly szorgalmasan, mint okszerűen folytattatik, mutatja mind a vetemények, mind a kapásnövényeknek — a határtalan időjáráshoz mért — elég bő termése.

De leginkább tanuságot szerezhetsz erről magadnak t. olvasó ősszel a pajtáskert vagy szérűben, midőn sorkazalok szomszédságában a cséplőgép füttyörész és számtalan embert foglalkoztat naponkint; hol máskor ily időtájban egy-egy gyalogbéres, vagy cselédasszony piritgatta magát a napon, saját vagy a tisztúrak kukoriczája körül ögyelegvén.

Hogy kint mikép, s mily eredménynyel gazdálkodnak, azt a gazdaságokban mindig a szérűskert s a magtárak mutatják meg; s e tekintetben épen nincs mit szégyenleni a gazdasági felügyelőnek.

Hol máskor egymást érte a vakandturás s a fel-alá „nixelve“ futkosó ürgeraj tönkretette a vetemények nagy részét — mélyen járó vasekék hasogatják a barázdákat s köles, luczerna, takarmány, kukoricza buján növe biztatják, intik szorgalomra idegent úgy, mint a bérlőt.

Csak vetett takarmányt többet termelnek egy nyáron, mint mennyit hajdan évek alatt.

Elég takarmány teremvén, réti úgy, mint vetett, erős élő fundus instructust lehet tartani, mely könnyen győzi a terhet s az ökor csipejére nem akaszthatja fel a béres tarisznyáját, midőn szántani megy.

Nagy instructió után sok trágya képződik; a kimerített földrészek javíttathatnak.

Instructio után trágya; trágya után jó termés; jó termés után tömött tárcza, mely azonban a folyvásti beruházás következtében — legalább jelenleg — mégis laposan marad, a jövő mindent pótló reményében.

Az évenkinti kukoriczatermés maga akkora, mekkorát hason nagyságu gazdaságban ritkán látsz. S hogy az elsietett eladás helyett mikép értékesítettik a termés, mutatja azon körülmény, mikép évről-évre 1000-nél több sertvés hizlaltatik ki.

Sok föld műveltetik (melynek eddig az öles gaz többet ártott, mint most a rendszeres veteményezés) s pedig jól műveltetik.

E művelés sok embert, nagy erőt vesz igénybe.

Sok a jövedelem!

De a kiadás is sok! vagyis: bő termelés, nagy fogyasztás.

Itt már különbség van a jelen és mult között.

A földek czélszerűen, szakértőleg, szorgalommal művelve, jönnek lassan-lassan helyre; miről a gazdaságokban

mindenki meggyőződhetik, ha saját szemtanuja akar lenni a történeteknek.

Bent a székvárosban is nagy haladást, szorgalmat mutat fel a bérlő — legalább eddig.

A sétatér-utczára fekvő, s azelőtt a léget parfümmel eltöltő hosszú istállót lakházzá alakították, mely most több családnak ad lakhelyet.

Az ugynevezett „Korona“ fogadó egész ujitáson ment keresztül annyiban, a mennyiben a régiékhöz számos új szobát csináltak; a régiéket kicsinosították. Akkora s oly diszes kávéházat alakítottak az ezelőtti casino-helyiségből, mely Pestnek sem válnék szégyenére; hasonlóan szép ebédlőket, az emeletre márvány-lépcsőzettel. Az udvarban egészen új istálló, félszer stb. szolid anyagból.

Legalább ha a vendég megszáll, most nem gondolja, hogy Törökország valamelyik szennyes fészkeben vesztegel.

A pajtáskertben egy régi bomlodozó épület, kovács-, bognár- és gépészműhelyekké változtatva, hol az ügyes mesteremberek nem pusztán a gazdasági eszközöket készítik egészen ujonnan, hanem a bomló gépeket is kijavítják, megigazítják.

Köröskörül hordódongák, szerszámfák s egyéb fakészletek nagy halmokban, melyek körül a különféle mesteremberek raja foglalatосkodik s eszébe juttatja a szemlélőnek, hogy itt valódi üzlet emberével van dolgunk.

Nem rég megkezdték a annyiszor félbenhagyott serfőzést is a serházban; hanem természetesen nem a régi mód szerint és bomló, romló slendrian készletekkel.

Új gépezet.

Új személyzet, melynek élén szakértők állnak; természetes, illő díjazással, s oly sert készítenek naponkint nagy

mennyiségben, hogy a kőbányai s Grác-vidéki hordókat már is kezdi kiszorítani.

S hogy jövéje és neve is legyen a kaposvári sernek, most van építés alatt egy nagyszerű jégpincze, mely az egész Dunán túl ritkítja párját s nagyszerüségéről bárki meggyőződhetik.

A többi régi épületek is rendben kijavitva; s mint hallatszík, a tavasszal egy gőzfürdő építéséhez fognak, melyre a székvárosnak valóban nagy szüksége van.

Mind a gazdaság, mind a serfőzés-építkezéseknél számtalan munkáskéz elfoglalva hetenkint. Kőmives, ács, lakatos, pintér, bognár, kovács stb. folytonos munkában, keresetben. A napszámosok egész legiója sűrög-forong.

Bent az irodában a személyzet egyre-másra munkában, egész esti 8 óráig. Befizetnek, kifizetnek, adnak, vesznek. Egészen üzéri szellemben megy a munka. Pezsgő élet, mely azt sugja a belépő fülébe: jelen napokban így kell keresni a kenyeret.

Hányan fogják erre mondani: ha iparkodik, tesz-vesz, gyarapít, maga veszi hasznát, maga gyarapodik.

Azaz kérem alásan úgy áll a dolog, hogy fáradsága után maga is gyarapodhatik, mások gyarapodnak. Ő a mások munkája által s az ő pénzével mások.

És ez így van rendén.

A helybeli mesteremberek, kik a mult gazdasági években imádság mellett is alig jutottak olykor-olykor egy kis munkához, pénzhez, — most számukra nyitva a kereseti forrás.

Okulnak, tanulnak, szereznek (már t. i. a mennyiben egy ily uradalom munkát adhat) a helyett, hogy dologtalanul a kávéház füstjét nyelnék.

A leégett cséplőgépet is kaposvári mesteremberek

hozták egészen használható állapotba. Ki gondolt volna hajdan ilyenre?!

Bármerre tekintesz, a nap mindenütt drága, mert folyik a munka s a bérlő mindenütt à la tête; a személyzet pedig maga csupa spiritus familiaris.

Hoz-e a konyhára valamit az ily megfeszített munkaerő? használ-e a köznek inkább, mint az olyan „szent heverd el napok?” — ítélje meg a józan olvasó.

Nézzünk szét a külső gazdaságokban is. Hátha a belső csak szemfényvesztés? Például:

Nyires és Csoknyában.

Ezen gazdaságok, a többek közt, arról voltak nevezetesek, hogy az egész földterületen néhány rozszant szalma-épület állt.

Minek is lett volna?

Ha esett az eső, vagy dult a zivatar, sem csordát, sem nyájat nem kellett alá terelni, mert nem volt.

A földnek, ha éppen tetszett valamit teremni, vagy elhordták egyik gazdaságból a másikba, vagy kint ázott, csirzött.

Most már mégis találhatsz valamit e gazdaságokban, mely eszedbe juttatja: hogy itt nem csak a madarak laknak, hanem az emberi kéz művei is láthatók.

Ugyanis szolid anyagokból oly gazdasági épületek építtettek, hogy látásukra nem szükség a helyszínére menned, már mérföldnyi távolságra mutatják a mult és jelen közti különbséget. Ha nem is említenők a nagy canalizatiókat, melyek által már is szép mennyiségű rét nyeretett.

Santos.

Hova a gazdaságba még a legközelebbi időben is jó félóra kerüléssel juthatál, — az új bérlő saját költségéni hidak építésével czélszerű új s rövid utat készíttetett, tete-mes költségen.

Tessék csak a kétkedőnek ezen új uton kifáradni s szemtanúja lehet annak, hogy hol elébb pusztaság volt, most szinte számos, szolid anyagból épült gazdasági épü-letek emelik s könnyítik a gazdálkodást s az elébbi rideg, elhagyatott területet, melynek legelőin számos, értékes juh-falkák legelnek.

Igy van ez *Kisfalud*, *K. Kovácsi*, *Gyarmat* és *Mar-cadón* is.

Csak is ily megfeszített szorgalom, erő, munkakedv és kitartás mellett hozhatók ezen gazdaságok oly állapotba, hogy a jövő tán ki fogja fizetni a jelen fáradalmaikat és tete-mes áldozataikat.

S mi a fenntebbiekhez hasonló vivmány: a nagy épít-kezés, beruházás mellett e gazdaságok rendes, használható állapotba jövéen, kellő szorgalom, gondnal s költségkimé-lés nélkül kezeltetvén, *Kisfalud*, *Kislak*, *Tóthfalu*, *Sz. Ba-lázs*, *Santos*, *Kis Kovácsi* stb. lapályokon canalisatiók által nagy terjedelmű rétek birtokába jutott a gazdaság.

Az itt előszámláltakat mind figyelembe véve, — csak néhány év alatt mennyit nyert a kereskedelem, az üzlet productumokban? közvetve egyesek úgy, mint maga a nemzetgazdaság?

Az elfogulatlanok ítéletére bizzuk.

Instructióban van:

Több száz darab szarvasmarha.

Ló, kivánt mennyiségben.

S hol azelőtt egy árva juh sem volt, most száz mázsa gyapjun fölül adnak el évenként.

A mult évek mentén ezerdarabszámra hizlalták a sertvéseket; s ez minden évben így megy folyvást.

Mig az uradalomban a hajdani nagyszerű hercegi sertvéstenyésztés egészen tönkre ment, tudja Isten mi okból, — a jelen bérlő által — mintegy ellentétül — oly sertvéstenyésztés üzetik, melyről lelkiismeretesen elmondhatjuk, hogy az évi szaporaságot tekintve, vele a szomszédos megyék közül egyik sem versenyezhet.

Azonban nem csak a lomha sertvéstenyésztéshez, hanem legközelebb a selyemtermeléshez is hozzá fogtak. Adjon Isten az ezen vidéken egészen ismeretlen vállalathoz jó sikert!

Göbolyhizlálásra nagy és sikeres gond fordittatik.

Az uradalomban foglalkozik naponként — a dolgozható napokat értve — annyi téglás, hogy jelenleg is több millió kész téglá és zszindely van készen beépítésre.

Napról-napra száz-számra a napszámos, illő napi díjjal, melybeni kiadás ezerekre megy.

Hol van még a conventió és készpénzzel fizetett cselédek száma? a rájuk fordított pénz és eleségnek? fa, lakások stb?

Ha szünnapokon a bérnöki lakás felé megy, a kapualja, a ház eleje, az udvar, az iroda helyiségek tömve emberrel, kik számadásra, napszám, megszolgált béreként stb. jöttek a városból úgy, mint a helységek és pusztákról.

Egész kis börze! hol forrong a nép; minden ponton az életerő jele s a munkásság jelképe.

Hat napig dolgozott, s most viszi magával a hat nap díját, minden levonás nélkül, soha eszébe nem jutván arra gondolni: hogy még olyan nap is lehet, melyen nem fizetnek vagy nem fizethetnek.

Ily eset nem áll elő.

Az uradalom bérbevévésekor fizettek 18 ezer forint adót, most fizetnek körülbelül 27 ezer forintot.

— — — — —
Ezek mind alig négy év alatt történtek; mert az első bérleti év — mint ezt minden okszerű gazda tudni fogja — elég volt mindent összevissza szondirozni.

S kis szerencsével, hasonló megfeszített erővel mi lesz még téve csak egy évtized alatt is?

Mennyi beruházás?

Egyes gazdaságoknak a gazdászati tan s kivánalmak színvonalárai emelése.

Földjavítások.

Építkezések ép úgy a gazdaság szükségletéhez, mint a közönség igényei- és kényelméhez mérve, péld. fogadó, bérházak, gőzfürdő stb.

Eddig még csak költség és beruházás törtévé, a birtokarányhoz képest kevés jövedelemmel, mily fokban fogja emelni az iparkodást, az ösztönt, ha a termés-jövedelmek valóban megkezdődnek, és pedig 30—40,000 hold kiterjedésü birtokhoz mérve?

S ezek által a bérlő maga nyer csupán?

Nem!

Nyerni fog a n. m. hercegi ház, mert az uradalom többé nem pusztaság lesz, mint volt, hanem beépített, beruházott, termő és a legmagasabb fokon haszonvehető gazdaság.

Mint már most kimutattuk, nyerni fognak egyesek, a közönség, az egész vidék a bő termelés és bő fogyasztás

által. Nyerni fog az ipar, kereskedelem, a magyar gazdaság hitele, s ezek által közvetve a nemzetgazdaság maga, a mennyiben nagy és egészen új tőkék hozatnak forgalomba; nyernek a piaci termények mennyiségben úgy, mint minőségben.

Ez kétszer-kettő négy, mit még az ellenség sem tagadhat el.

Most nincs már más hátra, mint türelmet, a multhoz hasonló szorgalmat és erőfeszítést kívánni a bérlőnek, hogy a magas hercegi ház érdekeit is oly hiven, ernyedetlen kitartással szolgálja, mint önmagát.

Ez uradalmat virágzásra juttatván, ez által közvetve mintegy segítse virágzásra juttatni az európaiag hírhedt magyar olygarcha-család anyagi állását, hazafiui szeretettel támogatni a trónt, s hazafiui szeretettel szolgálni a Hazát!

Továbbá csak néhány vonással is kimutatni azt, hogy a jelenlegi hercegi bérlő, ha izraelita is, mint ember és egyes polgára a hazának, minden korban hiven megfelelő kötelességének.

Beszéltek erről már hirlapjaink, de leginkább tudva van a vidéken, azon helyeken, hol a jótétemények forrása felbuzgott, s így könnyü előszámlálnunk.

Ő mint izraelita, mint egyes egyén, mindenesetre eleget tett arra, hogy az emancipatio által, az egyenjogok áldásában és méltóságában részesíttessék.

Már az 1862-ik évben nyomtatványok által tette közhírré, hogy a helységek lakosai oly árért vehetnek tőle téglát, mibe az magának az uradalomnak kerül, tűzmentessé tenni házaikat kémények által.

A Somssich Pál neve által mintegy varázsütésre felépült gymnasiumhoz 50,000 téglát ajándékozott.

A kaposvári kath. templomépítéshez 300 ft. o. é., az izraelitáéhoz 500 ftnál többet.

1863-ban az alföldi szükölködők részére adott 100 p. m. eleséget.

1864-ben a somogyi jégkárosultaknak 50 ftot.

A sz.-balázsi, sántosi leégettek számára, a kisasszondi, jádi és csoknyai községeknek templom s egyéb építéseikhez stb. téglát és fát feleárban.

Kaposvár szegényeinek évenként 20 öl fát.

Házánál idegen gyermeket neveltet.

Szegény rokonait évről évre tetemes összeggel segíli.

Az uradalmi tiszték, cselédek nemcsak ingyért gyógyittatnak az illető orvos által, hanem a gyógyszereket is ingyért kapják. S meg van hagyva az uradalom orvosának, hogy ha szegény betegszik meg, ki magát gyógyittatni nem bírja, a főbérlo költségére gyógyittassék.

S hány apróbb részletet hozhatnánk még fel, melyeket ez alkalommal elhallgatunk?

Semmi közöm még messziről is a bérnökhez, de midőn a tények szólnak, csak igazságos akarok lenni érdemei iránt.

S hogy megérdemli e felemlítést, eléggé mutatja azon körülmény, hogy az 1862-iki londoni világkiállításon szorgalma bronzéremmel lett kitüntetve.

Szóval: Freystädtler Antalnak, mint magán polgárnak sincs oka szégyenleni magát jószívüségé és adományait tekintve.

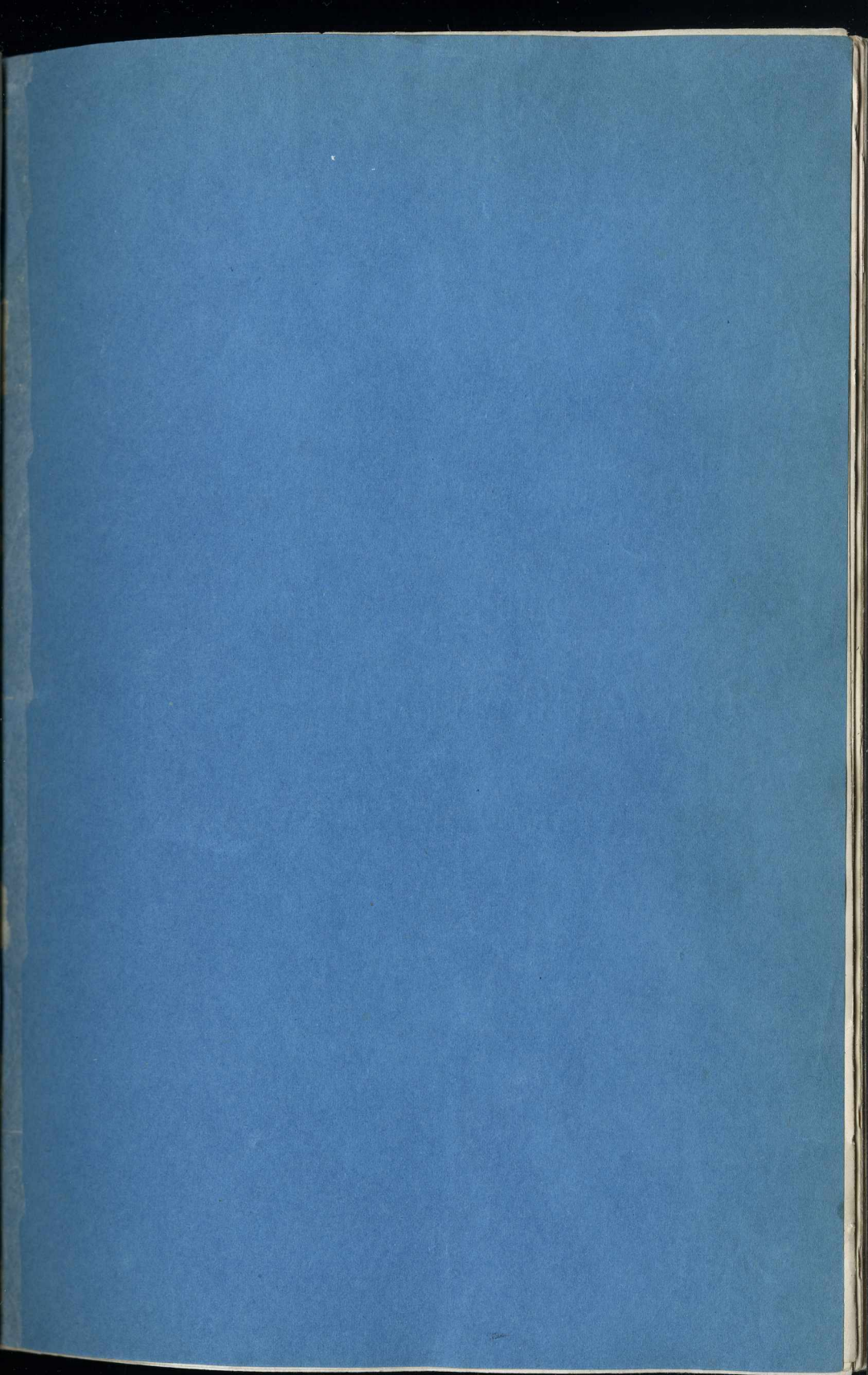
S ezzel megfejtettük az elénk szabott feladatot.

Adja Isten, hogy ha még élnének a volt hercegi tisztekből, kikről itt emlékezünk, s kik az itt irtakat magukra vehetik, okulva, jobb gazdák legyenek, mint voltak.

A jelen főbérő pedig bizonyítsa be még jobban az itt mondottakat azzal: hogy a mily tevékeny a gazdászati téren, oly szentül védje mindenekben és minden körülmény között a magas hercegi családnak ez uradalomhoz kötött anyagi érdekeit.

Kelt Pesten, február hó 19-én 1866.

DE BALLAGI GEZA

Ugyan Cassius-tól rövid időn sajtó alá kerül következő
ezimű röpirat:

SOMOGY VÁRMEGYE
ORSZÁGGYÜLÉSI KÖVETEI
S
TISZTVISELŐ-KARA.

